

ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ «ΜΑΝΤΑΜ
ΜΠΟΒΑΡΥ» ΤΟΥ ΦΛΩΜΠΕΡ

ΕΠΟ21, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ
ΤΡΙΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ
ΜΑΡΤΙΟΣ 2005

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
1. Ρομαντισμός και Ρεαλισμός.....	3
2. Ρεαλισμός και Φλωμπέρ.....	5
3. Η Έμμα ως ρομαντική ηρωίδα.....	6
4. Η ρεαλιστική οπτική του Φλωμπέρ στην περιγραφή των ηθών της επαρχίας.....	8
5. «Μαντάμ Μποβαρύ»: Ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα.....	9
Επίλογος.....	13
Βιβλιογραφία.....	14

Εκφώνηση εργασίας:

Μελετήστε τις ενότητες 2.4 και 3.2 (3.2.1 & 3.2.2) από την *Ιστορία Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. Β', και τις σελίδες από τα *Ευρωπαϊκά Γράμματα*, τ. Β', στις οποίες παραπέμπουν οι παραπάνω ενότητες. Στη συνέχεια, προσπαθήστε να συνθέσετε ένα κείμενο έκτασης 2000 λέξεων περίπου, το οποίο να απαντά στα ακόλουθα:

1. Να επισημάνετε συνοπτικά τα θεματικά και αισθητικά χαρακτηριστικά του *ρομαντισμού* και να εξηγήσετε πώς αυτά ανατρέπονται από τον *ρεαλισμό*. Τοποθετήστε πολύ συνοπτικά στο πλαίσιο αυτό τον Φλωμπέρ και το έργο του. (400 λέξεις)
2. Αφού διαβάσετε *ολόκληρο* το μυθιστόρημα *Μαντάμ Μποβαρύ* του Φλωμπέρ (μτφρ. Μ. Λυκούδη, Αθήνα, Εξάντας, 1989), επικεντρώστε την προσοχή σας στα κεφάλαια VI-VII σ. 68-83 (Α' Μέρος) και VIII σ. 189-216 (Β' Μέρος) του μυθιστορήματος και δοκιμάστε να σχολιάσετε τα παρακάτω ζητήματα:
  - α) Τι καθιστά, κατά τη γνώμη σας, την Έμμα ρομαντική ηρωίδα; Εντοπίστε στοιχεία της παιδείας και της νοοτροπίας της που φανερώνουν ότι η ηρωίδα του Φλωμπέρ είναι επηρεασμένη από την παράδοση του ρομαντισμού.
  - β) Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο υπότιτλος του πρωτοτύπου είναι «Ηθη της επαρχίας», εντοπίστε τη ρεαλιστική οπτική του συγγραφέα στον τρόπο που περιγράφει την κοινωνική πραγματικότητα και τα ήθη της εποχής. (800 λέξεις)
3. Με βάση τις απαντήσεις σας στα προηγούμενα ερωτήματα, επικεντρώστε την προσοχή σας στα κεφάλαια IX σ. 217-232 (Β' Μέρος) και V σ. 347-366 (Γ' Μέρος) του μυθιστορήματος και τεκμηριώστε –με συγκεκριμένα παραδείγματα– την άποψή σας για το κατά πόσον η *Μαντάμ Μποβαρύ* ανήκει στη ρομαντική πεζογραφία, βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ ρομαντισμού και ρεαλισμού ή εντάσσεται στη ρεαλιστική πεζογραφία. (800 λέξεις)

Εισαγωγή

Ο 19^{ος} αιώνας στην Ευρώπη χαρακτηρίζεται από γεγονότα που μέσα σε έναν αιώνα θα αλλάξουν ριζικά το μέχρι τότε πρόσωπο της Ευρώπης. Η Γαλλική Επανάσταση στα τέλη του 18^{ου} αιώνα αποτελεί την αφετηρία αυτών των αλλαγών. Στη συνέχεια η Γαλλική Αυτοκρατορία του Ναπολέοντα, η παλινόρθωση του Παλαιού Καθεστώτος το 1815 και οι επαναστάσεις του 1848 είναι οι σταθμοί που θα οδηγήσουν στο ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Ήδη το 1815 ο χάρτης της Ευρώπης έχει αλλάξει. Όχι μόνο όσο αφορά τα σύνορα, αλλά περισσότερο όσο αφορά τη δομή της. Η παλιά μοναρχική δομή με τα φεουδαρχικά υπολείμματα έχει καταρρεύσει και οι προσπάθειες της Παλινόρθωσης για την επαναφορά της δεν έμελλε να έχουν αποτέλεσμα. Οι σημαντικότερες αλλαγές όμως είναι σε επίπεδο συνειδήσεων: η ελευθερία, η ισότητα απέναντι στο νόμο και το δικαίωμα των λαών για αυτοδιάθεση αποτελούν αρχές που θα επηρεάσουν την πορεία της Ευρώπης σε κάθε επίπεδο με τη μορφή του φιλελευθερισμού και του εθνικισμού¹. Η επίδραση αυτών των αλλαγών στη λογοτεχνία και στην τέχνη γενικότερα εκφράζονται με την διαδοχική εμφάνιση δύο ρευμάτων που θα επαναπροσδιορίσουν τον πολιτισμό της Ευρώπης: του Ρομαντισμού και του Ρεαλισμού.

1. Ρομαντισμός και Ρεαλισμός

Ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα μπορεί να παρατηρηθεί η ύπαρξη ενός «προρομαντισμού», όπως αυτός εκφράζεται μέσα από τα γραπτά του Ρουσό, την ποίηση του Μακφέρσον, τα έργα του Γκαίτε και του Σίλερ, ο οποίος σύμφωνα με τους Bernstein-Milza μάλλον συνοδεύει παρά απορρέει από τις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές της εποχής².

Οι αλλαγές αυτές θα επιδράσουν με διαφορετικό τρόπο στην κάθε χώρα και με διαφορετικό τρόπο θα εκφραστεί και ο Ρομαντισμός. Στην Αγγλία και τη Γερμανία θα εκφραστεί ως αντίδραση στο γαλλικό πολιτιστικό πρότυπο, ιδιαίτερα μετά τους ναπολεόντειους πολέμους. Στη Γαλλία εκφράζεται μέσα στο πολύ διαφορετικό πλαίσιο της

1 Bernstein Serge, Milza Pierre: *Ιστορία της Ευρώπης: Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997 (συντομογραφία: Bernstein-Milza) σ. 18

2 ο.π., σ. 96-97

ήττας του Ναπολέοντα και της παλινόρθωσης της μοναρχίας³. Για όλη την Ευρώπη όμως, ο Ρομαντισμός αποτελεί αποτέλεσμα της μετάβασης από το παλιό καθεστώς στο φιλελεύθερο αστικό κράτος⁴. Η μεγαλύτερη αξία που αναγνωρίζεται πλέον στο άτομο και τα δικαιώματα που του αναγνωρίζονται, δημιουργούν μια γενικότερη επιθυμία ελευθερίας που εκφράζεται με την αντίθεση του Ρομαντισμού στον κλασικισμό: η ελευθερία της έκφρασης, η αποστροφή προς τους κανόνες, η αυξημένη σπουδαιότητα της φαντασίας και του ονείρου έρχονται σε αντίθεση με την τάξη και την πειθαρχία, τον ορθό λόγο και τις ξεκάθαρες ιδέες του κλασικισμού⁵. Έχουμε έτσι μια τέχνη η θεματική της οποίας χαρακτηρίζεται από το έντονο ερωτικό πάθος, τις αναφορές στη φύση⁶, σε ένα εξιδανικευμένο μεσαιωνικό παρελθόν καθώς και σε εξωτικές μυστηριώδεις χώρες⁷. Η γραφή των ρομαντικών συγγραφέων χαρακτηρίζεται από μια έξαρση λυρισμού, καθώς ο συγγραφέας σε αντίθεση με τους κλασικούς συγγραφείς δε διστάζει να εκμυστηρευθεί στον αναγνώστη τα πραγματικά του συναισθήματα⁸. Η εικόνα του ρομαντικού μυθιστορήματος συμπληρώνεται από την κυρίαρχη θέση που καταλαμβάνει το συναισθηματικό, την υπερβολή και το πομπώδες ύφος που χαρακτηρίζει τα έργα της περιόδου⁹.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα μια νέα έννοια έρχεται αντιμέτωπη με τον Ρομαντισμό: ο Ρεαλισμός. Χρησιμοποιούμε τη λέξη «έννοια», μια και ο Ρεαλισμός μπορεί να εξετασθεί από πολλές οπτικές γωνίες. Ο Rene Wellek περιγράφει τον Ρεαλισμό ως μια ιστορική έννοια¹⁰. Ο Preisendanz θεωρεί ότι *είναι επικίνδυνο να χρησιμοποιήσουμε την έννοια Ρεαλισμός ως όρο, ως μια σταθερά της όλης Ιστορίας της Λογοτεχνίας*¹¹. Από την άλλη, η Γ. Γκότση εξετάζει

3 ο.π., σ. 97-98

4 Benoit-Dusauroy A. & G, Fontaine (επιμ.), *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Ζήρας κ.ά., τ. Β', Σοκόλη, Αθήνα 1999 (συντομογραφία: Ε.Γ.), σελ. 339

5 Bernstein-Milza, σ. 96-97

6 Γ. Γκότση-Δ. Προβατά, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Από τις αρχές του 18ου αιώνα έως τον 20ό αιώνα*, ΕΑΠ, Πάτρα 2000 (συντομογραφία: Ι.Ε.Λ.), σ. 62

7 Bernstein-Milza, σ. 96

8 Ι.Ε.Λ., σ. 48

9 ο.π., σ. 62

10 Rene Wellek, *The Concept of Realism in Literary Scholarship*, Concepts of Criticism, Yale University Press, 1963, σσ. 224-232, 239-255 [μετάφραση για τον Η/Κ Αθηνά Βαλδραμίδου], (συντομογραφία: Wellek) <http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/REVMATA/Realismos1/Realismos2.pdf> 26-02-2005, σ. 5

11 W. Preisendanz, *Το πρόβλημα της πραγματικότητας στη λογοτεχνία*, Ρομαντισμός, Ρεαλισμός, Μοντερνισμός, Μετάφραση Άννα Χρυσογέλου-Κατσιή, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1990, σσ. 79-94, 103-108 (συντομογραφία: Preisendanz)

<http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/REVMATA/Realismos1/Realismos14.pdf> 26-02-2005, σ. 1

τον Ρεαλισμό ως ένα συνδυασμό συγκεκριμένων θεματικών και υφολογικών στοιχείων μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο¹², μια οπτική που διευκολύνει τον εντοπισμό των ρεαλιστικών έργων αποφεύγοντας τον σκόπελο του ακριβούς ορισμού. Έτσι, η απόλυτη ελευθερία του Ρομαντισμού ανατρέπεται από την ακριβή οριοθέτηση του χρόνου και του χώρου της δράσης. Ο υποκειμενισμός που χαρακτηρίζει τα ρομαντικά έργα αντικαθίσταται από μια εκ πρώτης όψεως αμερόληπτη αντικειμενικότητα. Η έμφαση στο συναίσθημα, το πομπώδες ύφος και η υπερβολή δίνουν τη θέση τους σε μια απρόσωπη τεχνική και σε ένα ανεπιτήδευτο ύφος. Όσο για τη θεματική των ρεαλιστικών έργων, αυτή αναφέρεται κυρίως στην καθημερινή ζωή των αστών ή του λαού και απέχει πολύ από τα ερωτικά πάθη, τις εξωτικές χώρες και τον εξιδανικευμένο Μεσαίωνα του Ρομαντισμού¹³.

2. Ρεαλισμός και Φλωμπέρ

Πέρα από τις όποιες δυσκολίες επιφυλάσσει η προσπάθεια ορισμού της έννοιας του Ρεαλισμού, υπάρχουν ορισμένα σημεία στα οποία μπορούμε με σχετική ασφάλεια να βασιστούμε: κατ' αρχήν, δεν εξετάζουμε την ιστορία του όρου «ρεαλισμός» (που προϋπήρχε της συγκεκριμένης περιόδου), αλλά χρησιμοποιούμε τον όρο «ρεαλισμός» ως ένα σύστημα κανόνων μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, όπως εξετάζεται από τον Wellek¹⁴. Έτσι, έχουμε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο που μας δίνει τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε την εμφάνιση του Ρεαλισμού με βάση την ιστορική συγκυρία της εποχής. Η Γ. Γκότση δίνει μια «ρομαντική» ερμηνεία, αποδίδοντας την απόρριψη του ρομαντισμού στην *αναζήτηση της αλήθειας ως αισθητικού ιδεώδους, η οποία απορρέει από την απαίτηση για εκδημοκρατισμό και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις που επιβάλλουν οι επαναστάσεις του 1848 και η εκβιομηχάνιση*¹⁵. Οι συγγραφείς των «Ευρωπαϊκών Γραμμάτων» αντίθετα, με μια πιο «ρεαλιστική» οπτική ερμηνεύουν την εμφάνιση του Ρεαλισμού ως επακόλουθο της απογοήτευσης που ακολούθησε την αποτυχία των επαναστάσεων του 1848, χαρακτηρίζοντας τον Ρεαλισμό ως μια τέχνη αστική που, σε αντίθεση με τον Ρομαντισμό, δεν αγνοεί την περιβάλλουσα πραγματικότητα¹⁶.

12 Ι.Ε.Λ., σ. 80-82

13 ο.π.

14 Wellek, σ. 1

15 Ι.Ε.Λ., σ. 80

16 Ε.Γ., σ. 453-454

Ο Φλωμπέρ εκδίδει την «Μαντάμ Μποβαρύ» το 1857. Τοποθετείται χρονικά ακριβώς την περίοδο που εξετάζουμε και, όντας γεννημένος το 1821, έχει ζήσει τα ιστορικά γεγονότα στα οποία αποδίδεται η έλευση του Ρεαλισμού. Έχει επίσης διαβάσει ρομαντικά έργα και, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, μπορεί να περιγράψει με ρεαλιστική λεπτομέρεια μια ρομαντική ηρωίδα. Παρ' όλους τους δισταγμούς και τους φόβους του, ξεκινάει το 1851¹⁷ να γράψει ένα μυθιστόρημα χρησιμοποιώντας συνειδητά τα υφολογικά και θεματικά χαρακτηριστικά του Ρεαλισμού¹⁸.

3. Η Έμμα ως ρομαντική ηρωίδα

Παρ' όλο που το μυθιστόρημα του Φλωμπέρ μπορεί όπως είδαμε και όπως θα εξετάσουμε αναλυτικότερα παρακάτω να ενταχθεί στο ρεύμα του Ρεαλισμού, εμφανίζει το εκ πρώτης όψεως παράδοξο να έχει ως κύριο χαρακτήρα μια ρομαντική ηρωίδα. Ρομαντική τόσο με την έννοια ότι ως χαρακτήρας συμπεριφέρεται και δείχνει να είναι επηρεασμένη από την παράδοση του Ρομαντισμού, όσο και με την έννοια ότι ο ίδιος ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ρομαντικά στοιχεία όταν θέλει να αποδώσει μια εικόνα της ηρωίδας ή όταν περιγράφει τις σκέψεις της.

Στη δεύτερη περίπτωση, ο λυρισμός του Φλωμπέρ είναι τόσο προφανής που δημιουργεί την υποψία ότι πρόκειται περί ειρωνείας. Στο κεφάλαιο V του Α' μέρους, η περιγραφή της εικόνας της Έμμας μέσα από την ευτυχία του Σαρλ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα:

Στο κρεβάτι, το πρωί, πλάι-πλάι στο μαξιλάρι, κοιτάζε το φως του ήλιου να περνά πάνω στο ξανθό χνούδι των μάγουλών της, που το μισσοσκέλαζαν τα κρόσσια του σκούφου της¹⁹.

Η ακόμα η ρομαντική περιγραφή των φαντασιώσεων της Έμμας στο μοναστήρι που το πομπώδες της ύφος και η υπερβολή δεν αφήνουν αμφιβολίες για την ρομαντική της προέλευση:

17 Gustave Flaubert, *On Realism*, στον τόμο: George J. Becker (επιμ.) *Documents of Modern Literary Realism*, Πρίνστον-Νιου Τζέρσεϋ, εκδ. Princeton University Press, 1963, σσ.89-96 [μετάφραση για τον Η/Κ Αθηνά Βαλδραμίδου], (συντομογραφία: Flaubert) <http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/REVMATA/RealismosI/Realismos7.pdf> 26-02-2005, σ. 2: *Χθες το βράδυ άρχισα το μυθιστόρημά μου...*, Σεπτέμβριος 1851.

18 Flaubert, σ. 2: *Ούτε λυρισμός, ούτε σχόλια, η προσωπικότητα του συγγραφέα απούσα.*

19 Gustave Flaubert: *Μαντάμ Μποβαρύ*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Εκδόσεις Εξάντας 1989 (συντομογραφία: Μ.Β.), σ. 65-66

... κι όλα αυτά με πλαίσιο ένα πεντακάθαρο παρθένο δάσος, που το διαπερνά μια πελώρια ηλιαχτίδα πέφτοντας τρεμουλιαστή μέσα στο νερό, όπου διακρίνονται, σαν άσπρες αμυχές πάνω σε ένα φόντο γκριζου ατσαλιού, κύκνοι που κολυμπούν²⁰.

Όσο για την Έμμα ως χαρακτήρα, ο κ. Σενάρ, ο συνήγορος του Φλωμπέρ στη δίκη όπου ο συγγραφέας κατηγορήθηκε για προσβολή της δημοσίας αιδούς και της θρησκείας, αναφέρει εκτενή αποσπάσματα από το κεφάλαιο VI του Α' μέρους για να δείξει πώς η Έμμα οφείλει την «ονειροπόλα» φύση της στην παιδεία που έλαβε²¹.

Η Έμμα μεγαλώνει σε ένα περιβάλλον απομονωμένο από τον πραγματικό κόσμο και διαποτισμένο από τη ρομαντική παράδοση. Η γεροντοκόρη στο μοναστήρι διηγιόταν ιστορίες γεμάτες με *αγαπημένους, αγαπημένες, κνηγνημένες γυναίκες που λιποθυμούσαν σε μοναχικά κίосκια, [...] σκοτεινά δάση, καημούς της καρδιάς, όρκους, λυγμούς, κλάματα και φιλιά και πολλά άλλα ρομαντικά στερεότυπα. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που η Έμμα μεγαλώνοντας ζει σε μια δικιά της πραγματικότητα που, συγκρουόμενη με τον πραγματικό κόσμο, της επιφυλάσσει εκπλήξεις και απογοητεύσεις:*

... στο τέλος, ένοιωσε με έκπληξη ότι είχε ηρεμήσει, κι απ' την καρδιά της έλειψε η θλίψη όπως έλειπαν και οι ρυτίδες απ' το μέτωπό της²².

Ο Φλωμπέρ δημιουργεί έναν χαρακτήρα υποδειγματικά ρομαντικό. Όλα τα υφολογικά και θεματικά χαρακτηριστικά του Ρομαντισμού που αναφέραμε στην πρώτη παράγραφο μπορούν εύκολα να εντοπιστούν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στη συμπεριφορά της Έμμας: οι μελαγχολικές σκέψεις περί θανάτου (*... τι θ' απογινόταν η ανθοδέσμη αυτή αν κατά τύχη παρέδιδε το πνεύμα²³*), η αποστροφή προς τους κανόνες (*... εξεγειρόταν μπρος στα μυστήρια της πίστης, όπως και οργιζόταν ακόμα πιο πολύ με την πειθαρχία...²⁴*), η αποστροφή προς τις συμβατικότητες όπως εκφράζεται από τις ματαιωμένες προσδοκίες της για τον Σαρλ (*Όμως ένας άντρας δεν θά 'πρεπε [...] να σας μνει στις εκδηλώσεις του πάθους, στις εκλεπτύνσεις της ζωής, σε όλα τα μυστήρια²⁵*), η ανικανοποίητη από τον Σαρλ επιθυμία για έντονο ερωτικό πάθος που την ωθεί να προσπαθεί να βγάλει από την ψυχή της τον έρωτα απαγγέλοντας στον

20 ο.π., σ. 73

21 ο.π., σ. 490 και 511-515

22 ο.π., σ. 74

23 ο.π., σ. 64

24 ο.π., σ. 74

25 ο.π., σ. 77

Σαρλ παθιάρικες ρίμες και μελαγχολικά αντάτζιο. Ακόμα και ο θάνατός της είναι σύμφωνος με τους ρομαντικούς κανόνες: αυτοκτονεί καθιστώντας τον εαυτό της ένα ακόμα θύμα της «αρρώστιας του αιώνα», πεθαίνει επιβάλλοντας στον εαυτό της τους κανόνες της δικής της πραγματικότητας ενάντια στον πραγματικό κόσμο. Ο Φλωμπέρ βάζει την ηρωίδα του να προσπαθεί να τηρήσει τους κανόνες του Ρομαντισμού τόσο επίμονα, που φανερώνει ακριβώς την πρόθεσή του να αντιταχθεί και να πολεμήσει τις υπερβολές του Ρομαντισμού.

4. Η ρεαλιστική οπτική του Φλωμπέρ στην περιγραφή των ηθών της επαρχίας

Αν η Έμμα αποτελεί πρότυπο ρομαντικής ηρωίδας, ο Φλωμπέρ περιγράφει τα ήθη της επαρχίας (όπου πέρασε όλη σχεδόν τη ζωή του²⁶) με τρόπο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί πρότυπο ρεαλιστικής γραφής. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα φανερό στο κεφάλαιο VIII του Β' μέρους, όπου δεν πρωταγωνιστεί τόσο η Έμμα, όσο η τοπική κοινωνία, μέσω της περιγραφής μιας τοπικής επίσημης συνέλευσης.

Σχεδόν όλη η δράση διαδραματίζεται κατά την διάρκεια μιας ημέρας και μέσα στα όρια της πλατειάς του χωριού. Ο συγγραφέας φτάνει στο σημείο να εναλλάσσει τους διαλόγους δύο σκηνών που εκτυλίσσονται παράλληλα²⁷, δίνοντας μια σχεδόν κινηματογραφική οπτική και οριοθετώντας με ακρίβεια τον χρόνο και τον χώρο της δράσης.

Σε όλο το κεφάλαιο είναι προφανής η έμφαση στο διάλογο και η αποστασιοποίηση του συγγραφέα από τις σκηνές που περιγράφει. Το λήμμα «Realism» του «Oxford Dictionary» δίνει τον παρακάτω ορισμό:

Πιστή ομοιότητα προς ό,τι είναι πραγματικό, ακριβής αναπαράσταση, απόδοση και της παραμικρής λεπτομέρειας πραγμάτων ή σκηνών της πραγματικότητας²⁸.

Παρ' όλο που, όπως θα δούμε παρακάτω, τίθεται το θέμα του ορισμού της πραγματικότητας και της οπτικής του συγγραφέα, μπορούμε να παρατηρήσουμε την ακρίβεια και την λεπτομέρεια στην περιγραφή της σκηνής της συνέλευσης.

Η ίδια λεπτομέρεια και ακρίβεια παρατηρείται και στην περιγραφή των χαρακτήρων. Οι ασήμαντοι ανταγωνισμοί, οι αντιπάθειες και οι μικρότητες μεταξύ των κατοίκων του

26 Ε.Γ., σ. 458

27 Μ.Β., σ. 209-211

28 Preisendanz, σ. 4

χωριού, αναδεικνύονται με χαρακτηριστική ακρίβεια, μέσα σε όλη την *ποταπότητά* τους²⁹. Έχουμε λοιπόν μια περιγραφή της καθημερινής ζωής του λαού όπου οι ήρωες παρουσιάζονται ως άτομα με πλήρη προσωπικότητα.

Ακόμα και στο σημείο του συγκεκριμένου κεφαλαίου όπου ο Φλωμπέρ ξεφεύγει από την ρεαλιστική αποστασιοποίηση, πρόκειται για εκδήλωση του φαινομένου που εξετάσαμε στην προηγούμενη παράγραφο, της ύπαρξης δηλαδή μιας ρομαντικής ηρωίδας σε ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα:

Μέσα στο κίτρινο αυτό αμάξι ερχόταν τόσο συχνά ο Λεόν για να την βρει · κι απ' αυτό το δρόμο είχε φύγει για πάντα. Της φάνηκε πως τον είδε απέναντι, στο παράθυρό του, κι ύστερα όλα έγιναν ένα, σύννεφα πέρασαν³⁰.

Ο Φλωμπέρ δεν αποφεύγει να παραβεί τον κανόνα που ο ίδιος είχε θέσει το 1852 σε γράμμα του προς την Louise Colet:

Ούτε λυρισμός, ούτε σχόλια, η προσωπικότητα του συγγραφέα απύσασ³¹.

Ακόμα και σε αυτό το κεφάλαιο, οι περιγραφές του Φλωμπέρ αφήνουν να φανεί η άποψή του για αυτά που περιγράφει:

Κι έτσι, στεκόταν ολόρθη, μπροστά σε όλους αυτούς τους ολάνθιστους αστούς, μισός αιώνας δουλείας³².

Δεν μπορούμε όμως να αγνοήσουμε το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, παρ' όλες τις δυσκολίες ενός ορισμού του Ρεαλισμού, γίνονται φανερά με την πρώτη ματιά όλα τα θεματικά και υφολογικά χαρακτηριστικά που αποτελούν τη βάση του Ρεαλισμού του 19ου αιώνα: η καθημερινή ζωή του λαού ως θέμα, χώρος και χρόνος αυστηρά ορισμένοι, λεπτομερής περιγραφή χώρου, δράσης και χαρακτήρων, αποστασιοποίηση του συγγραφέα, έμφαση στον διάλογο³³.

5. «Μαντάμ Μποβαρύ»: Ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα

Ο Φλωμπέρ με το μυθιστόρημα «Μαντάμ Μποβαρύ» θεωρείται από πολλούς ο δημιουργός του Ρεαλισμού ως λογοτεχνικό ρεύμα³⁴, ο *κάπως διστακτικός αρχηγός της σχολής*

29 Έκφραση του Φλωμπέρ, Ε.Γ. σ. 455

30 Μ.Β., σ. 207

31 Flaubert, σ. 2

32 Μ.Β., σ. 212

33 Ι.Ε.Α., σ. 80-82

34 Ε.Γ., σ. 454

του Ρεαλισμού στη Γαλλία³⁵. «Κάπως διστακτικός» είναι ένας μάλλον συντηρητικός χαρακτηρισμός της στάσης του Φλωμπέρ στο θέμα, αν κρίνουμε από τα λόγια του:

Απεχθάνομαι όλα όσα συνηθίσαμε να ονομάζουμε ρεαλισμό³⁶.

Και ακόμα:

Νομίζουν ότι είμαι σαγηνευμένος από την πραγματικότητα, ενώ βεβαίως τη συχαίνομαι, διότι έγραφα το συγκεκριμένο βιβλίο για να πολεμήσω το Ρεαλισμό³⁷.

Ο ίδιος ο συγγραφέας λοιπόν αποφεύγει να χαρακτηρίσει το βιβλίο του ρεαλιστικό. Υπάρχουν ακόμα κάποια σημεία που θέτουν το ερώτημα μήπως τελικά έχουμε στα χέρια μας ένα ρομαντικό μυθιστόρημα ή έστω ένα μυθιστόρημα που βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ ρομαντισμού και ρεαλισμού: το γεγονός για παράδειγμα ότι η ηρωίδα του βιβλίου είναι, όπως είδαμε παραπάνω, μια ρομαντική ηρωίδα. Η χρονική περίοδος που γράφεται το μυθιστόρημα, κατά τη διάρκεια της οποίας ο Ρομαντισμός αποτελεί ακόμα μέρος της λογοτεχνικής πραγματικότητας. Κάποια χαρακτηριστικά στο ύφος που ξεφεύγουν από τους ακριβείς ορισμούς του Ρεαλισμού. Ή ακόμα το γεγονός ότι η «Μαντάμ Μποβαρύ» δεν παύει να είναι ένα ένα λογοτεχνικό έργο υψηλής αισθητικής αξίας και δεν εμπίπτει σε αυτό που ο Karl Kraus ονομάζει «Κακή Τέχνη», μια τέχνη της οποίας η «εξεικονισμένη Πραγματικότητα» αποδεικνύεται ως οικεία και γνωστή μας, έτσι που είμαστε πρόθυμοι να ορκιστούμε για την ορθότητά της³⁸.

Υπάρχουν δύο κεφάλαια του έργου, των οποίων η μεταξύ τους αντίθεση θέτει πιο έντονα το παραπάνω ερώτημα: το κεφάλαιο ΙΧ του Β' μέρους που δίνει στον αναγνώστη μια εκ πρώτης όψεως ρομαντική εντύπωση και το κεφάλαιο V του Γ' μέρους όπου τα ρεαλιστικά στοιχεία είναι πολύ πιο έντονα. Θα προσπαθήσουμε να δείξουμε πως τελικά το ρεαλιστικό στοιχείο είναι αυτό που χαρακτηρίζει συνολικά το μυθιστόρημα, ενώ τα μέρη που περιέχουν ρομαντικά στοιχεία όπως το κεφάλαιο ΙΧ είναι απλά ένας άλλος τρόπος ρεαλιστικής περιγραφής μιας ρομαντικής ηρωίδας. Μιας ηρωίδας η οποία δεν θα ήταν τόσο ξεκάθαρη ως χαρακτήρας αν στην περιγραφή της είχαν χρησιμοποιηθεί ρεαλιστικά υφολογικά στοιχεία, όπως η αποστασιοποίηση του συγγραφέα και η λεπτομερής, ακριβής περιγραφή.

35 Flaubert, σ. 1

36 Ε.Γ., σ. 455

37 Preisendanz, σ. 3

38 ο.π., σ. 6

Η Γ. Γκότση τονίζει ως ρεαλιστικό στοιχείο την εμβάθυνση στον ψυχικό κόσμο των χαρακτήρων που προκύπτει από την απαίτηση για *αληθή εξεικόνιση του ατόμου μέσα σε προσδιορισμένες συνθήκες*³⁹. Έτσι, παρ' όλο που ο Φλωμπέρ ισχυρίζεται πως ... *Η Madame Bovary δεν περιέχει τίποτα από την ζωή. Πρόκειται για μια εξολοκλήρου επινοημένη ιστορία*⁴⁰, δίνει ο ίδιος την απάντηση: *Ό,τι επινοούμε είναι αληθινό, να είσαι σίγουρη. Την ώρα αυτή σε είκοσι χωριά της Γαλλίας η καημένη μου η Μποβαρύ αναμφίβολα υποφέρει και κλαίει*⁴¹. Ο Φλωμπέρ επικυρώνει με αυτόν τον τρόπο την άποψη του Μωπασάν:

*Να κάνεις κάτι αληθινό σημαίνει επομένως να δίνεις μια πλήρη ψευδαίσθηση του αληθινού*⁴².

Εδώ βέβαια τίθεται το ερώτημα του τι σημαίνει «αληθινό» ή, ακριβέστερα, ο ορισμός της έννοιας της πραγματικότητας. Μια έννοια για την οποία, σύμφωνα με την Encyclopedia Britannica, οι άνθρωποι φιλονικούν από γενέσεως κόσμου⁴³. Υπό αυτήν την οπτική ο Ρεαλισμός είναι μια έννοια σχετική που πρέπει να την δούμε σε σχέση με το ιστορικό πλαίσιο τόσο του συγγραφέα όσο και του αναγνώστη⁴⁴. Προσωπικότητες σαν την Έμμα δεν πρέπει να ήταν σπάνιες την εποχή του Φλωμπέρ. Εδώ βρίσκεται λοιπόν ένα από τα σημεία κλειδιά για την κατανόηση του Ρεαλισμού ως έννοια: *ότι η απρόσωπη τεχνική του ρεαλισμού απλώς επενδύει με αντικειμενικότητα μια προσωπική σύλληψη και έκφραση του πραγματικού*⁴⁵. Αυτή η εξήγηση μας απαλλάσσει από την ανάγκη για έναν ακριβή ορισμό της πραγματικότητας. Εξηγεί επίσης το γεγονός ότι σε ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα μπορεί να πρωταγωνιστεί μια ρομαντική ηρωίδα σαν την Έμμα και να περιγράφονται σκηνές σαν αυτή του περιπάτου στο δάσος. Ο ρεαλιστικός συγγραφέας δεν προβάλλει το εγώ του μέσα από τους ήρωές του όπως οι ρομαντικοί συγγραφείς⁴⁶, αλλά τίποτα δεν τον εμποδίζει να μπει στη θέση των ηρώων του με στόχο τη λεπτομερή περιγραφή του ψυχικού τους κόσμου:

---

39 I.E.A., σ. 81

40 Flaubert, σ. 5

41 E.G., σ. 456

42 I.E.A., σ. 81

43 Preisendanz, σ. 4

44 ο.π., σ. 4-5

45 I.E.A., σ. 82

46 ο.π., σ. 48-49

Είναι εξάισιο πράγμα γράφοντας κανείς να μην είναι πια ο εαυτός του, αλλά να κυκλοφορεί στη δημιουργία για την οποία μιλά. Σήμερα, παραδείγματος χάριν, ήμουν άντρας και γυναίκα μαζί, εραστής και συγχρόνως ερωμένη⁴⁷.

Αυτά τα λόγια του Φλωμπέρ για τη σκηνή του περιπάτου στο δάσος εξηγούν πλήρως γιατί η συγκεκριμένη σκηνή είναι μέρος ενός ρεαλιστικού και όχι ενός ρομαντικού μυθιστορήματος.

Η άποψη ότι πρόκειται περί ενός ρεαλιστικού μυθιστορήματος ενισχύεται και από την έκπληξη που προκάλεσε η δημοσίευσή του, έκπληξη τόσο μεγάλη που οδήγησε τον συγγραφέα στο δικαστήριο ως κατηγορούμενο. Είναι ενδιαφέρον ο τρόπος που χρησιμοποιεί ο συνήγορος για την υπεράσπιση του βιβλίου: αντιπαραθέτει την ρεαλιστική περιγραφή του γδυσίματος της Έμμας (... *κι έπειτα, με μια και μόνη κίνηση, άφηνε να της πέσουν όλα μαζί τα ρούχα της...*⁴⁸) με ένα ρομαντικό ποιητικό απόσπασμα από ένα ποίημα του Αντρέ Σενιέ⁴⁹. Η αντιπαραθέση αυτή μας δίνει μια ιδέα για την θέση του μυθιστορήματος του Φλωμπέρ στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο: αποτελεί όντως ορόσημο για την έλευση του Ρεαλισμού στα λογοτεχνικά πράγματα της εποχής.

Είδαμε λοιπόν πώς η ρομαντική ηρωίδα και οι επιφανειακά ρομαντικές περιγραφές του Φλωμπέρ δεν αποτελούν ρομαντικά στοιχεία, αλλά μάλλον το αντίθετο: βοηθούν στην περιγραφή των ηρώων ως άτομα με πλήρη προσωπικότητα.

Από εκεί και πέρα, δεν είναι δύσκολο να εντοπίσει κανείς τα καθαρά ρεαλιστικά στοιχεία. Είδαμε παραπάνω⁵⁰ πώς ο Φλωμπέρ περιγράφει με ρεαλιστικό τρόπο τα ήθη της επαρχίας πετυχαίνοντας να αποδώσει την κενότητα της επαρχιακής κοινωνίας⁵¹. Στο κεφάλαιο V του Γ' μέρους έχουμε πληθώρα στοιχείων που τονίζουν ακόμα περισσότερο τον ρεαλιστικό χαρακτήρα του μυθιστορήματος: η περιγραφή του τυφλού αλήτη⁵² αποτελεί ίσως την πιο χαρακτηριστική σκηνή. Ο Φλωμπέρ περιγράφει αποστασιοποιημένα και με λεπτομέρειες την *ποταπή πραγματικότητα*, την οποία σύμφωνα με τα λεγόμενά του επιχειρεί να αποδώσει

---

47 Ε.Γ., σ. 459

48 Μ.Β., σ. 372

49 ο.π., σ. 505

50 Παράγραφος 4

51 Ε.Γ., σ. 459

52 Μ.Β., σ. 353-354

με έναν ηρωικό τρόπο, λεπτολόγο και σχολαστικό, παρ' όλη την αηδία που αυτή η πραγματικότητα του προκαλεί⁵³.

Αηδία που γίνεται φανερή και στην περιγραφή του εκβιασμού από τον κ. Λερέ⁵⁴. Η παρουσία του καθρέφτη στο μυαλό του συγγραφέα που αναφέρει η Τζωρτζ Έλιοτ⁵⁵ είναι εδώ εμφανής: παρ' όλη την φαινομενική αποστασιοποίηση του συγγραφέα, ο αναγνώστης μπορεί να καταλάβει την άποψή του τόσο για την Έμμα, όσο και για τον έμπορο που την εκβιάζει.

Επίλογος

Θα μπορούσαμε να συνεχίσουμε για πολύ ακόμα την παράθεση παραδειγμάτων ρεαλιστικών στοιχείων. Θα ήταν όμως άσκοπο, δεδομένου ότι ήδη έχουμε δείξει όχι μόνο ότι η «Μαντάμ Μποβαρύ» είναι ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα, αλλά και ότι αποφεύγει να πέσει στην παγίδα της φωτογραφικής απεικόνισης. Ο Φλωμπέρ καταφέρνει έτσι να δώσει στον αναγνώστη ακριβώς την *ψευδαισθηση* στην οποία αναφέρεται ο Μωπασάν, δηλαδή *μια θέαση πιο ολοκληρωμένη, πιο εντυπωσιακή, πιο διεισδυτική από την ίδια την πραγματικότητα*⁵⁶.

Η θεωρία του Ρεαλισμού είναι, σύμφωνα με τον Wellek, *κακή αισθητική*. Ο Φλωμπέρ υπερβαίνει τη θεωρία του Ρεαλισμού και με αυτόν τον τρόπο μας δίνει μια από τις ανώτερες εκδηλώσεις του Ρεαλισμού⁵⁷. Όσο για την εκ πρώτης όψεως παράδοξη αντίφαση μεταξύ της θέσης του Φλωμπέρ απέναντι στον Ρεαλισμό και της θέσης της «Μαντάμ Μποβαρύ» στην ιστορία της λογοτεχνίας, φαίνεται πως πρόκειται απλώς για θέμα ορισμού. Αν ρωτούσαμε σήμερα τον Φλωμπέρ, κατά πάσα πιθανότητα θα συμφωνούσε πως η «Μαντάμ Μποβαρύ» είναι ένα ρεαλιστικό μυθιστόρημα.

---

53 Flaubert, σ. 5

54 M.B., σ. 358-362

55 I.E.A., σ. 81

56 ο.π.

57 Wellek, σ. 13

Βιβλιογραφία

1. Bernstein Serge, Milza Pierre: *Ιστορία της Ευρώπης: Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997
2. Benoit-Dusausoy A. & G, Fontaine (επιμ.), *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Ζήρας κ.ά., τ. Β', Σοκόλη, Αθήνα 1999
3. Γ. Γκότση-Δ. Προβατά, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Από τις αρχές του 18ου αιώνα έως τον 20ό αιώνα*, ΕΑΠ, Πάτρα 2000
4. Rene Wellek, *The Concept of Realism in Literary Scholarship*, Concepts of Criticism, Yale University Press, 1963, σσ. 224-232, 239-255 [μετάφραση για τον Η/Κ Αθηνά Βαλδραμίδου],
<http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/REVMATA/Realismosl/Realismos2.pdf>
26/02/2005
5. W. Preisendanz, *Το πρόβλημα της πραγματικότητας στη λογοτεχνία*, Ρομαντισμός, Ρεαλισμός, Μοντερνισμός, Μετάφραση 'Αννα Χρυσογέλου-Κατσή, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1990, σσ. 79-94, 103-108,
<http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/REVMATA/Realismosl/Realismos14.pdf>
26/02/2005
6. Gustave Flaubert, *On Realism*, στον τόμο: George J. Becker (επιμ.) *Documents of Modern Literary Realism*, Πρίνστον-Νιου Τζέρσεϊ, εκδ. Princeton University Press, 1963, σσ.89-96 [μετάφραση για τον Η/Κ Αθηνά Βαλδραμίδου],
<http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/REVMATA/Realismosl/Realismos7.pdf>
26/02/2005
7. Gustave Flaubert: *Μαντάμ Μποβαρό*, μτφρ. Μπάμπης Λυκούδης, Εκδόσεις Εξάντας 1989

You are free:

- to copy, distribute, display, and perform the work

Under the following conditions:

Attribution. You must give the original author credit.

Noncommercial. You may not use this work for commercial purposes.

No Derivative Works. You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

Your fair use and other rights are in no way affected by the above.